

Lichamelijke integriteit bij leven en na de dood

Citation for published version (APA):

Duijst, W., & Krap, T. (2017). Lichamelijke integriteit bij leven en na de dood. *Nederlands Juristenblad*, 2017(14), 923-928. [774].

Document status and date:

Published: 07/04/2017

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Lichamelijke integriteit bij leven en na de dood

Wilma Duijst & Tristan Krap¹

Is lichamelijke integriteit bij leven op één lijn te stellen met lichamelijke integriteit na de dood? En welke mogelijkheden tot inbreuk op de lichamelijke integriteit van de levenden heeft de wetgever gecreëerd en welke grenzen zijn door de wetgever gesteld aan inbreuken op de lichamelijke integriteit van het lijk? In dit artikel wordt ingegaan op deze vragen en wordt gezocht naar een manier waarop de regelgeving, die leidt tot discussies, verduidelijkt kan worden.

Nadat het lijk decennialang is doodgezwegen herleeft de belangstelling in het lijk. In een tijdsbestek van enkele weken zijn er twee artikelen verschenen over lichamelijke integriteit van het lijk. Beide artikelen zijn geschreven door een combinatie van arts(en) en jurist(en).² In beide artikelen wordt gesproken over de lichamelijke integriteit van het lijk. In het artikel van Kraan e.a. (2016) wordt geconcludeerd dat postmortale radiologie regelmatig plaatsvindt en is er geen enkele discussie over het potentieel aantasten van de lichamelijke integriteit door radiologisch onderzoek. Tevens wordt geconcludeerd dat de Wet op de lijkbezorging (WLB) ruimte biedt om te prikken in een lijk ten einde bloed en urine af te nemen, maar dat de wet desalniettemin moet worden aangepast.³ In het artikel van Venderink & Dute (2016) leidt het beroep op de lichamelijke integriteit tot het oordeel dat radiologisch onderzoek van een lijk niet is toegestaan zonder toestemming van de nabestaanden.⁴ In beide artikelen wordt de verbinding gelegd met lichamelijke integriteit tijdens leven.

In de zojuist geciteerde artikelen staan de auteurs diametraal tegenover elkaar en beide groepen auteurs zijn het niet eens met eerder verschenen literatuur.⁵ Het verschijnen van beide artikelen roept vragen op. Is lichamelijke integriteit bij leven op één lijn te stellen met lichamelijke integriteit na de dood? En welke mogelijkheden tot inbreuk op de lichamelijke integriteit heeft de

wetgever gecreëerd en welke grenzen zijn door de wetgever gesteld aan inbreuken op de lichamelijke integriteit van het lijk? In dit artikel wordt ingegaan op deze vragen en wordt gezocht naar een manier waarop de regelgeving, die leidt tot discussies, verduidelijkt kan worden.

Lichamelijke integriteit

Het recht op lichamelijke integriteit valt uiteen in het recht om te worden gevrijwaard van schendingen van en inbreuken op het lichaam door anderen (onaantastbaarheid van het lichaam) en het recht zelf over het lichaam te beschikken.⁶ Het recht op onaantastbaarheid van het menselijk lichaam schept allereerst een plicht voor de overheid om zich te onthouden van het aantasten van het lichaam. Ter voorkoming van instrumentalisering of objectivering van de persoon in kwestie loopt de burger die wil beschikken over zijn eigen lichaam op verschillende manieren tegen de wetgever aan.⁷ De beperkingen van de wetgever kunnen enerzijds voortvloeien uit het feit dat bepaalde overeenkomsten over wat met een lichaam mag gebeuren niet mogen worden gesloten, omdat die overeenkomsten in strijd zijn met de goede zeden (artikel 3:40 BW). Anderzijds, kunnen de beperkingen voortvloeien uit strafbepalingen die bepaalde handelingen verbieden.

Auteurs

1. Prof. mr. dr. W.L.J.M. Duijst is hoogleraar forensische geneeskunde en gezondheidsstrafrecht aan de Universiteit van Maastricht. Drs. ing. T. Krap is verbonden aan A.C. kenniscentrum, Wezep en aan de Afdeling Medische Biologie, sectie Anato-

mie van het Academisch Medisch Centrum, Amsterdam.

Noten

2. W. Venderink, 'J. Dute, Juridische aspecten van postmortale radiologie', *NTVG* 2016, 160: D969; R. Kraan e.a., 'Invasief

postmortaal onderzoek vraagt wetgeving', *NJB* 2016/2221, afl. 43, p. 3179-3184.

3. R. Kraan e.a.

4. W. Venderink & J. Dute 2016.

5. W. Duijst & T. Naujocks, *Over lijken, De dood en daarna vanuit juridisch-medisch perspectief*, Maklu, 2015.

6. *Kamerstukken II 1978/79*, 15463, p. 5.

7. B. van Beers, *De Grondwet, artikel 11 - onaantastbaarheid van het lichaam, wetenschappelijk commentaar*.

Een burger kan de arts of verpleegkundige in het kader van de medische behandeling toestemming geven om aan en in zijn lichaam te voelen, in hem te prikken of te snijden en om stoffen toe te dienen en zelfs om hem te doden

Beschikken over het lichaam bij leven

Een burger kan beslissen om een lichaamsversiering in de vorm van een oorbel, piercing of tattoo te nemen. Voor oorbellen en piercings is geen leeftijdsgrens ingesteld, tenzij het gaat om piercings in de vrouwelijke borst of het vrouwelijk genitaal.⁸ Voor tattoos is de leeftijdsgrens gesteld op 18 jaar.

Een burger kan vanaf de leeftijd van 16 jaar beslissen om een medische behandeling te willen. Een burger kan de arts of verpleegkundige in het kader van de medische behandeling toestemming geven om aan en in zijn lichaam te voelen, in hem te prikken of te snijden en om stoffen toe te dienen (stoffen die schadelijk kunnen zijn) en zelfs om hem te doden (euthanasie). Daarnaast kan een burger zijn arts toestemming geven om een kleurenfoto, röntgenfoto (met schadelijke effecten voor de gezondheid), echo, CT of MRI-scan te maken. Een burger mag beslissen om mee te doen aan een (klinisch) wetenschappelijk onderzoek, ook als het zeker is dat hij daar zelf geen voordeel van zal hebben maar wel het gevaar loopt op nadelige effecten. Buiten het medische kan een burger een andere burger niet (althans niet zonder dat de dader in aanraking komt met het strafrecht) het recht geven om hem te doden of om in hem te prikken of te snijden.⁹ Helemaal consequent wordt deze lijn niet doorgevoerd. Een mens kan zonder probleem een ander het recht geven om een splinter uit zijn hand te verwijderen, maar het verwijderen van een blindedarm uitgevoerd door een persoon zonder een registratie als arts is strafrechtelijk verwijtbaar.

Een burger kan beslissen om niet gevaccineerd te worden en om niet deel te nemen aan screening voor borstkanker, darmkanker of een andere ziekte. De beslissingsruimte van de burger bij een besmettelijke ziekte van de A- of B-categorie is beperkt door bepalingen in de Wet publieke gezondheid over verplichte isolatie. Een burger kan besluiten dat hij geen medische behandeling wil. Dat niet willen kan er ook toe leiden dat iemand overlijdt. Vanaf de leeftijd van twaalf jaar kan een burger een verzoek tot euthanasie doen, echter geheel zelfstandig is een persoon pas in de beslissing vanaf achttien jaar. Een mens kan wel eerder in zijn leven besluiten om zijn eigen leven te beëindigen. Wil hij hulp bij zelfdoding dan kan dit vanaf de leeftijd van twaalf jaar, maar net als bij euthanasie geldt dat de gehele zelfstandigheid in de beslissing pas bestaat vanaf achttien jaar. Naast leeftijdsgrenzen voor een rechtsgeldig verzoek heeft de wetgever voor euthanasie en hulp bij zelfdoding bepaald dat van uitvoering van dat verzoek pas sprake kan zijn als het lijden van de aanvrager te herleiden is tot een somatische of psychische ziekte.

Een mens mag beslissen dat hij seks wil hebben, echter de strafwet heeft beperkingen gesteld aan seks

met minderjarigen onder de leeftijd van zestien jaar. Dus ook al 'wil' het kind of de jongere de seks, dan nog levert dit een strafbaar feit op. Een mens mag zijn lichaam voor geld aanbieden voor arbeid en dus ook als sekswerker. Voor wat betreft het hebben van seks voor geld heeft de wetgever de leeftijdsgrens op 21 jaar gezet, de wilsbekwame volwassenen tussen de achttien en 21 jaar kan er dus niet voor kiezen om zijn lichaam te gebruiken voor prostitutie.

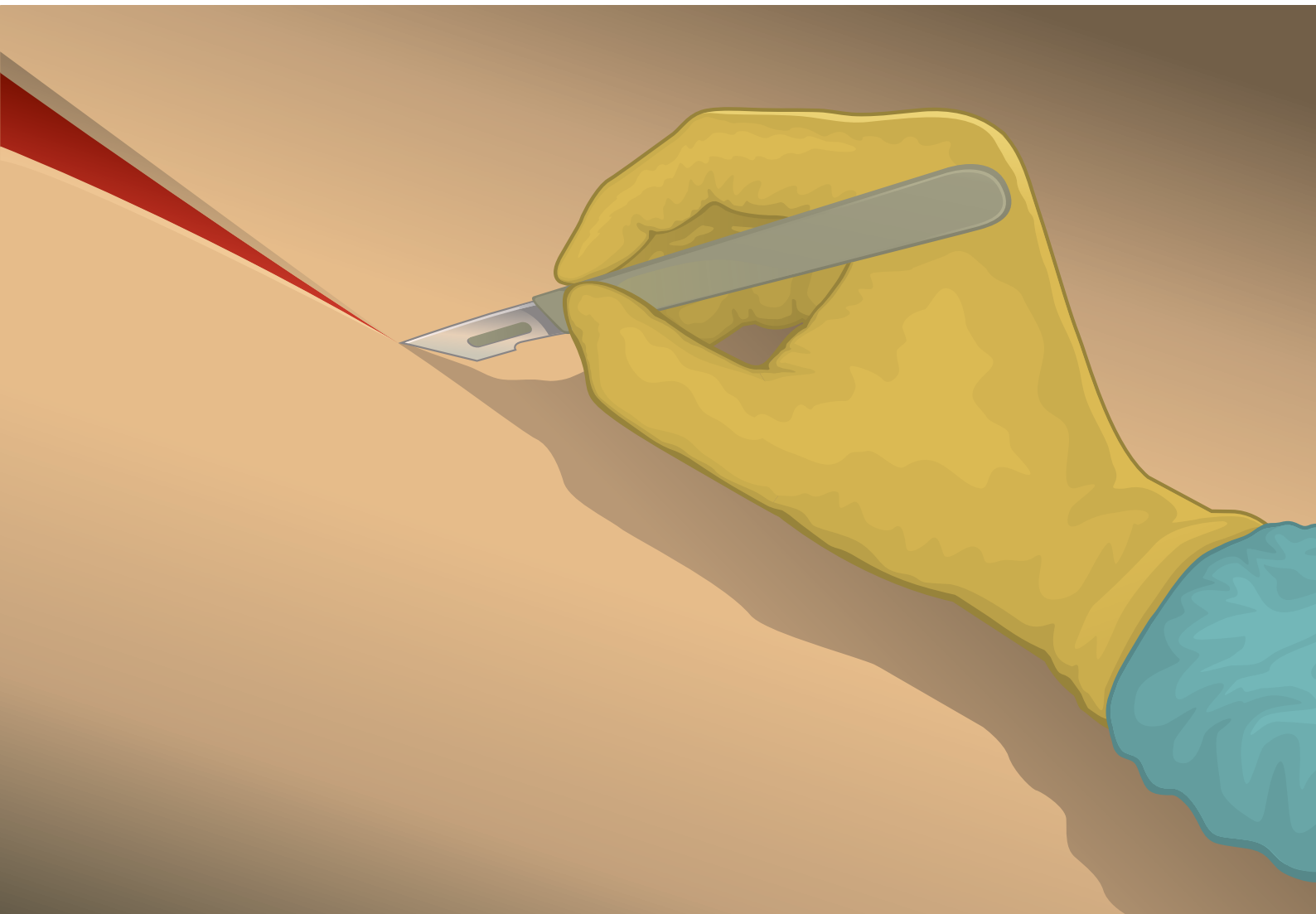
Sadomasochisme is toegestaan, maar het uitoefenen van geweld tijdens de seks kent strafrechtelijke grenzen. Zodra het geweld de (ook hier weer) arbitraire grens van zwaar lichamelijk geweld overschrijdt of het geweld de dood van de partner veroorzaakt is daar wederom het Wetboek van Strafrecht, waarin het opzettelijk toebrengen van zwaar lichamelijk letsel of het veroorzaken van het overlijden van een ander strafbaar is gesteld.¹⁰ Een burger kan een ander niet het recht geven om hem op te eten. Dat zou een overeenkomst opleveren die in strijd is met de goede zeden en zou bovendien een overtreding van de strafwet zijn indien 'het slachtoffer' tevoren wordt gedood.

Een burger mag beslissen om zijn zaad, ei of organen te doneren. Het recht om zaad of ei te doneren kent weinig beperkingen, behalve dat een kind vervolgens wel recht heeft om te weten wie zijn ouders zijn. Het doneren van organen kent wel grenzen. Zo kan een mens niet zijn beide nieren of zijn hart doneren bij leven.

Een burger mag tijdens zijn leven geen toestemming geven om levend begraven of gecremeerd te worden; dat zou een overtreding van artikel 289 Sr (moord) opleveren.

Inbreuken op de lichamelijke integriteit bij leven door de staat

In het kader van het strafrecht kunnen er allerlei beperkingen aan een burger worden opgelegd die de lichamelijke integriteit raken. Een burger kan niet (althans niet zonder het strafrecht te tarten) beslissen om geen helm te dragen op een motor of scooter en evenmin om geen veiligheidsriem in de auto te dragen. Na aanhouding kunnen vingerafdrukken en foto's worden gemaakt. Op grond van artikel 56 Sv kan een onderzoek aan en zelfs in het lichaam plaatsvinden indien er ernstige bezwaren tegen een verdachte bestaan. Een onderzoek in het lichaam betreft dan een onderzoek in de lichaamsholten. Ook het doen van radiologisch onderzoek behoort tot onderzoek in het lichaam. Materiaal kan worden afgenomen voor het bepalen van DNA bij verdachten of veroordeelden. Bloed kan worden afgenomen in het kader van rijden onder invloed (artikel 8 WvW), Infectieziekten bij strafbare feiten (artikel 151e Sv) en vanaf 1 januari 2016 ook indien een ernstig strafbaar feit heeft plaatsgevonden onder invloed (artikel 55d Sv). In deze bepalingen is opgenomen

© timoph / Getty images

of dit al dan niet met de sterke arm kan plaatsvinden of dat een boete volgt op weigering, maar van zelfbeschikking is in deze situaties geen of zeer beperkt sprake.

Lichamelijke integriteit na het overlijden

Na het overlijden is een persoon een lijk geworden. Een lijk is het lichaam van een overledene of een doodgeborene.¹¹ Een lijk is een bijzonder goed, wat neerkomt op instrumentalisering.¹² De grondwetgever heeft echter bepaald dat, ondanks dat het lijk een goed is, de lichamelijke integriteit blijft bestaan na de dood.¹³ Bij leven kan een burger beslissingen nemen over wat er moet gebeuren na zijn overlijden. Hij kan besluiten dat hij een deel of al zijn organen na zijn dood doneert, of hij een klinische sectie wil of dat zijn lichaam ter beschikking van de wetenschap mag worden gesteld. Daarnaast heeft de bur-

ger de keuze over de vorm van de lijkbezorging, bestaande uit begraven, cremeren of het lichaam ter beschikking stellen van de wetenschap.

Hoewel de burger aanzienlijke vrijheid heeft om te beslissen over zijn lichaam na de dood, is de keuzevrijheid zeker niet onbeperkt. Op een burger *moet* een lijkschouw uitgevoerd worden door de behandelend arts of de forensisch arts. Een burger moet beslissen tot een vorm van lijkbezorging. Indien er geen keuze is gemaakt door de burger voorafgaand aan het overlijden dan ligt de beslissing in handen van de nabestaanden of de gemeente. Indien een burger door geweld om het leven komt is zijn beslissingsrecht beperkt door de wetgever. De officier van justitie (OvJ) heeft het recht om een gerechtelijke sectie af te dwingen (artikel 73 WLB), om te beslissen of het lichaam vervoerd mag worden en zelfs om te beslissen

8. www.leeftijdsgrens.nl/leeftijdsgrens-tattoos-en-piercings/.

9. Anders zie: ECLI:NL:PHR:2016:1086 (Zaak Heringa).

10. www.at5.nl/artikelen/154075/dood_

[magnus_jonsson_gefilmd_zweede_overleed_door_extreme_seksspellen](#).

11. Een doodgeborene is een kind dat levenloos is geboren na een zwangerschap van 24 weken of meer. De wet is niet van

toepassing op kinderen die levenloos geboren worden na een zwangerschap van minder dan 24 weken en kinderen die geboren zijn voor 24 weken en die minder dan 24 uur hebben geleefd.

12. HR 26 maart 2002, ECLI:NL:HR2002:AD6225.

13. *Kamerstukken II 1978/79*, 15463, 2, p. 5-6.

om slechts verlof tot begraven (en dus niet tot cremen) te geven. Tevens mag de OvJ besluiten tot een exhumatie (opgraving) ten einde strafrechtelijk onderzoek te doen.

Ten aanzien van de burger die anoniem sterft kan de burgemeester besluiten om materiaal voor DNA uit te laten nemen teneinde de identiteit van de overledene vast te stellen (artikel 21 WLB). De burger die had gekozen om volstrekt anoniem te sterven ontkomt niet aan deze wettelijke regeling. Indien een burger overlijdt na een ernstige besmettelijke ziekte kan aan het recht om op de door hem gekozen wijze begraven te worden een beperking worden gesteld.

Vergelijking lichamelijke integriteit bij leven en na de dood

Uit het bovenstaande blijkt dat regels die bij leven gelden niet zonder meer ook na de dood gelden. Het zelfbeschikingsrecht over het lichaam is bij leven in enige mate beperkt. De burger is bij zijn beslissingen over zijn lichaam gebonden aan het Wetboek van Strafrecht en het Burgerlijk Wetboek. Na de dood mogen handelingen worden verricht die bij leven volstrekt ondenkbaar zijn, zoals lijkschouw, begraven, cremen of sectie. Ook de beslissingsruimte na het overlijden is beperkt, maar dan op volstrekt andere gronden dan bij leven; de beperkingen vloeien voort uit de Wet op de Lijkbezorging. Sommige handelingen, zoals lijkschouw en soms strafrechtelijke sectie, zijn op wettelijke gronden onontkoombaar; er is geen ruimte voor een burger om zich daartegen (tijdens leven) te verzetten.

Onderzoekshandelingen aan het lichaam bij leven, zoals fouillering of onderzoek in het lichaam, kunnen slechts uitgevoerd worden met toestemming van de individu zelf of op grond van een wettelijke regeling (bijvoorbeeld het Wetboek van Strafvordering). Onderzoekshandelingen aan een lijk vallen juridisch onder het begrip lijkschouw, het begrip sectie of bij kinderen 'nader onderzoek naar de doodsoorzaak' (artikel 10a WLB). Daarnaast kent de WLB nog handelingen ter identificatie (artikel 21 WLB). Vallen de handelingen niet onder deze begrippen, dan is de enige overgebleven juridische optie het uitvoeren van handelingen op grond van een bevoegdheid neergelegd in het Wetboek van Strafvordering. Op grond van het Wetboek van Strafvordering kunnen handelingen aan een goed, en dat is het lijk, worden uitgevoerd bij een verdenking van een strafbaar feit. Het Wetboek van Strafvordering bevat geen specifieke bepalingen over onderzoekshandelingen aan een lijk.

Postmortale onderzoekshandelingen geduid

Allereerst is er de situatie dat er geen verdenking is van een strafbaar feit en de lijkschouw dus wordt uitgevoerd op grond van de WLB. Bij de totstandkoming van de WLB heeft de wetgever weinig woorden gewijd aan de uitleg van deze term. Daarmee is de uitleg overgelaten aan de uitvoerende artsen, en dit leidt tot een conflict van belangen. Schouwen is kijken, maar inmiddels is door de beroepsgroep van artsen algemeen geaccepteerd dat lijkschouwen veel meer is (en moet zijn) dan kijken.¹⁴ De lijkschouwer stelt vragen, maakt kleurenfoto's, ontkleedt het lichaam, bekijkt het lichaam en kijkt in de lichaamsholten, bevoelt het lichaam en neemt de temperatuur (met

een thermometer, 20 cm diep rectaal). Een lichaam kan bekeken worden met een zogeheten forensische lichtbron teneinde afwijkingen gelegen direct onder de huid beter zichtbaar te maken. Het uitvoeren van een lijkschouw levert slechts beperkte informatie op en dat roept de vraag op of de dood voldoende is onderzocht. Het antwoord is simpel: nee.¹⁵ Zonder mogelijkheid tot nadere informatieverzameling is een oordeel over de doodsoorzaak of een oordeel over de aard van overlijden volstrekt onmogelijk, en dus is nader onderzoek naar de doodsoorzaak noodzakelijk. Voor de familieleden bestaat de mogelijkheid om toestemming te geven voor een klinische sectie, er wordt dan toestemming gegeven voor destructief onderzoek, de afname van materiaal en in sommige gevallen expliciet voor het gebruik van de onderzoeksgegevens voor wetenschappelijk onderzoek. Is die toestemming er niet dan stopt het onderzoek.

In het kader van een verdenking van een strafbaar feit kan het lichaam in beslag worden genomen en kan nader onderzoek uitgevoerd worden, hieronder vallen onder andere: een zedenonderzoek waarbij de lichaamsholten voor bemonstering diep worden binnengedrongen, een röntgenonderzoek. Dit wordt de strafrechtelijke lijkschouw genoemd. De wetgever heeft deze term overigens niet toegelicht. Tijdens de strafrechtelijke lijkschouw zou het goed geopend kunnen worden om materiaal van de binnenkant te verzamelen, dan vallen de handelingen echter onder het begrip 'strafrechtelijke sectie'. De toestemming van de OvJ beperkt zich in dit geval tot onderzoek aan het verzamelde materiaal binnen de kaders van het strafrechtelijke onderzoek, de uitkomst mag bijvoorbeeld niet gebruikt worden ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek. Ook hier ontstaat weer een discussie over ingrepen die (veel) minder ver gaan dan een sectie, zoals afname van bloed of urine.

De vraag is wat er moet gebeuren met die handelingen die tussen lijkschouw en sectie in zitten

De vraag is wat er moet gebeuren met die handelingen die tussen lijkschouw en sectie in zitten. Juridisch gezien zit tussen de lijkschouw en de sectie niets. Dat betekent dat de handelingen die worden verricht onder ofwel de lijkschouw ofwel de sectie moeten worden gebracht. Voor de lijkschouw is geen toestemming nodig, want die is verplicht. Voor een klinische sectie moet toestemming worden gegeven door de nabestaanden. Voor de actieve lijkschouwer is er dus veel aan gelegen om zoveel mogelijk onder de lijkschouw te scharen, omdat de lijkschouwer dan degene is die kan beslissen over de noodzaak van nader onderzoek en niet afhankelijk is van het als dan niet bestaan van een strafrechtelijke verdenking. Die verdenking is er vaak niet, omdat weinig onder-

zocht kan worden en veel niet te zien is aan de buitenkant van een lichaam en daardoor dus geen verdenking ontstaat; een onvermijdelijke paradox. De lijkschouwers willen het radiologisch onderzoek onder de lijkschouw rekenen; zij zijn de 'rekkelijken'. De 'preciezen' stellen dat met radiologisch onderzoek in het lichaam wordt gekeken; de resultaten zijn te vergelijken met die van de sectie. De preciezen rekenen het radiologisch onderzoek tot de sectie. Voor het afnemen van urine en bloed voor toxicologisch onderzoek geldt hetzelfde. De rekkelijken stellen dat het tot de lijkschouw hoort en de preciezen stellen dat het tot de sectie hoort.

Voor kinderen geldt een bijzondere regeling voor postmortaal onderzoek. Na de lijkschouw kan, indien de doodsoorzaak niet vaststaat, nader onderzoek naar de doodsoorzaak gedaan worden (NODOK-procedure), bestaande uit radiologisch onderzoek, toxicologisch onderzoek, bacteriologisch onderzoek enz. Een regeling die, als de redenering van de rekkelijken wordt gevolgd, niet nodig is omdat alle genoemde handelingen die horen bij 'nader onderzoek' onder het begrip 'lijkschouw' kunnen worden gebracht. De NODOK-procedure mocht tot 2015 op grond van artikel 10a WLB zonder toestemming van de ouders uitgevoerd worden. Na het uitgaan van een brief van de Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)¹⁶ mag dit onderzoek, nog steeds op grond van een ongewijzigd artikel 10a WLB, alleen nog met de schriftelijke toestemming van de beide ouders worden verricht.¹⁷ Enigszins bijzonder is dit wel te noemen. Bij een volwassene kan immers het radiologisch onderzoek volgens de rekkelijken altijd plaatsvinden en volgens de preciezen met mondelinge toestemming van de nabestaanden. De postmortale bloedafname kan volgens de rekkelijken plaatsvinden onder de noemer lijkschouw en volgens de preciezen met mondelinge toestemming van de nabestaanden. Een klinische sectie bij een volwassene vindt op grond van de wet plaats met mondelinge toestemming, die door de arts wordt vastgelegd in een document. De bedoeling van de NODOK-regeling was om de dood van een kind beter en uitgebreider te onderzoeken. De uitwerking is echter dat het uitvoeren van een postmortaal onderzoek bij een plotseling overleden kind op meer hindernissen stuit dan een postmortaal onderzoek bij een volwassene.

Belangenafweging en wettelijke grenzen

De discussie over de grenzen van de gegripen lijkschouw, nader onderzoek en sectie wordt gevoerd tussen groepen artsen en juristen, waarbij de ene groep wordt aangestuurd door de professionele noodzaak om nader onderzoek te doen en de andere groep door de behoefte om de Grondwet te respecteren. Beide belangen zijn groot.

Inbreuken op het grondwettelijk recht op lichamelijke integriteit moeten voor de burger voorzienbaar zijn en mogelijk zijn bij wet. Die wet hoeft niet een wet in formele zin te zijn, een wet in materiële zin zou wel een konink-

lijk besluit kunnen zijn, maar het gaat een juridische brug te ver om te stellen dat forensisch artsen zelf de wet kunnen maken door richtlijnen uit te brengen.¹⁸ In hoeverre is het voor een burger te voorzien en te begrijpen dat bij een lijkschouw wel kleurenfoto's en foto's met een forensisch licht kunnen worden gemaakt, maar geen foto's met een röntgenapparaat of een MRI-scan (bij de laatstgenoemde wordt het lichaam niet blootgesteld aan röntgenstraling)? De vergelijkingen tussen radiologisch onder-

Uit uitspraken van de Hoge Raad blijkt dat het vernielen van een lijk valt onder artikel 350 Sr, het vernielen van een goed

zoek en sectie zijn in het artikel van Venderink & Dute (2016) gebaseerd op het resultaat. Het resultaat, namelijk het zicht krijgen op wat zich in een lichaam heeft afgespeeld, wordt eveneens verkregen door het lichamelijke onderzoek bestaande uit kijken, meten, voelen, ruiken. Tijdens dat lichamelijke onderzoek gebruikt de arts apparatuur, bestaande uit een lamp, thermometer, endotracheale tube (buis in de luchtpijp), een stethoscoop en eventueel een reflexhamer. Er is geen redelijk argument te bedenken waarom kijken met een lamp of het gebruik van een thermometer tot 20 cm diep wel onder de lijkschouw zou vallen en het kijken met een echo of CT-apparaat niet.

Is er dan een strafrechtelijke grens voor handelingen ten aanzien van een lijk? De strafrechtelijke grens voor handelingen met een lijk ligt niet bij lijkschennis. Lijkschennis is in Nederland niet strafbaar. Uit uitspraken van de Hoge Raad blijkt dat het vernielen (en daarmee dus ook het opeten) van een lijk valt onder artikel 350 Sr, het vernielen van een goed.¹⁹ Het weghalen van materiaal uit een lichaam valt volgens de Hoge Raad onder artikel 310 Sr, diefstal.²⁰ Van bloed kan gesteld worden dat het doorgaans niet spontaan door het lichaam wordt afgescheiden²¹ en dat dus een inbreuk op de lichamelijke integriteit nodig is om het af te nemen. Het prikken in het lichaam levert kleine schade, maar desalniettemin schade, op aan het lichaam. Die inbreuk moet op grond van een wettelijke regeling mogelijk zijn om te voorkomen dat in strafrechtelijke zin sprake is van vernieling. Het verwijderen van urine door een katheter levert geen schade op en ook het doen van postmortaal radiologisch onderzoek, ook als daarbij röntgenstraling wordt gebruikt, levert geen

¹⁴. Ook internationaal: D. Cusack, S.D. Ferrara, E. Keller, B. Ludes, P. Mangin, M. Väli & N. Vieira, 'European Council of Legal Medicine (ECLM) principles for on-site forensic and medico-legal scene and corpse

investigation', *Int J Legal Med*, 28 oktober 2016, DOI 10.1007/s00414-016-1479-0.

¹⁵. Zie hiervoor ook de voorbeelden genoemd in het artikel van Kraan e.a.

¹⁶. Brief Minister VWS dd. 30 juni 2016,

Kamerstukken II 2015/16, 34 300 XVI, 164.

¹⁷. www.nvk.nl.

¹⁸. Kraan e.a.

¹⁹. HR 26 maart 2002,

ECLI:HR:2002:AD6225; HR 20 mei 2008, ECLI:HR:2008:BC7427.

²⁰. HR 25 juni 1946, *NJ* 1946/503.

²¹. Uitgezonderd spontane bloeding uit maag-, darm- of ademhalingsstelsel.

schade op. Het doen van radiologisch onderzoek of het weghalen van urine levert geen vernieling op. Het weghalen van urine uit een lichaam zou diefstal op kunnen leveren. Maar waarom zou het weghalen van urine uit een lichaamsholte diefstal zijn als enkele uren later die urine

De huidige wettelijke regeling omtrent postmortaal onderzoek is zeer beperkt en doet op geen enkele manier recht aan de professionele eisen die aan een dergelijk onderzoek worden gesteld

vanzelf wegloopt uit het lichaam? Waarom zou urine weghalen diefstal zijn en het weghalen van slijm uit de mond niet? Beide stoffen zijn spontaan door het lichaam afgescheiden en zullen uiteindelijk, op korte of wat langere termijn na overlijden, het lichaam verlaten ten gevolge van spierverslapping en zwaartekracht.

Conclusie

Lichamelijke integriteit bestaat zowel bij leven als na het overlijden. Het overlijden verandert echter de status van het lichaam zodanig dat het begrip 'lichamelijke integriteit' na het overlijden anders moet worden ingevuld. Bepaalde handelingen, die bij leven volstrekt ondenkbaar zijn, zijn mogelijk en zelfs noodzakelijk na het overlijden. Toestemming van de betrokkene is daarbij niet altijd relevant. Wettelijke regelingen waarin inbreuken op de lichamelijke integriteit worden geregeld die gelden tijdens het leven zijn niet van toepassing na het overlijden. De wetgeving waarin inbreuken op de lichamelijke integriteit na het overlijden worden geregeld zijn uiterst summier en te vangen in vier termen: lijkschouw, sectie, identificatiehandelingen en NODOK, waarbij de eerste twee het belangrijkste zijn en het meest voorkomen. Alle (niet) invasieve handelingen door artsen en onderzoekers van het lijk die geen schade berokkenen kunnen onzes inziens worden afgedekt met het begrip lijkschouw. Zodra handelingen worden verricht die wel schade veroorzaken komt artikel 350 Sr in zicht en om overtreding van dat artikel te voorkomen is een expliciete wettelijke regeling nodig. Strikt

genomen zou de postmortale radiologie zonder invasieve ingrepen of het afnemen van urine waarbij geen schade aan het lichaam wordt veroorzaakt kunnen worden geschaard onder het begrip 'lijkschouw'. Alle ingrepen die schade toebrengen aan het lichaam zouden onzes inziens vallen onder de juridische term 'sectie'. Wanneer onder de huidige wettelijke regeling de professionele behoefte bestaat (en dat is zeker het geval in bepaalde gevallen waarin de doodsoorzaak onduidelijk is) om handelingen uit te voeren die onder het begrip sectie vallen, is toestemming nodig van de nabestaanden (die een beperkt eigendom op het lijk hebben) of in het geval van een verdenking van een strafbaar feit van de officier van justitie.

De huidige wettelijke regeling omtrent postmortaal onderzoek is zeer beperkt en doet op geen enkele manier recht aan de professionele eisen die aan een postmortaal onderzoek worden gesteld. Dat maakt dat de wettelijke regeling voor postmortaal onderzoek het predicaat 'obsoleet' verdient.

Wat zou er moeten gebeuren?

De wetgever moet duidelijkheid scheppen over de mogelijkheden van inbreuken op de lichamelijke integriteit na de dood en mogelijkheden tot het doen van onderzoek moeten zodanig zijn dat de dood adequaat kan worden onderzocht. De wetgever zou zo snel mogelijk moeten zorgen voor een goede regeling over onderzoek in en aan het lichaam na de dood, zowel bij een gewone lijkschouw als bij een zogenaamde strafrechtelijke lijkschouw. De Wet op de Lijkbezorging zou moeten worden aangepast en dan niet in artikel 21 WLB, zoals voorgesteld door Kraan e.a., want artikel 21 WLB is in het leven geroepen om de identiteit van een overledene vast te stellen en niet om de doodsoorzaak te achterhalen. Het postmortale onderzoek, waaronder het toxicologisch onderzoek en het radiologisch onderzoek vallen, zou vastgelegd moeten worden in een afzonderlijk artikel met als doelstelling een bijdrage leveren aan de overtuiging die gevormd dient te worden door de lijkschouwer over de oorzaak van het overlijden. De bevoegdheid om daarover te beslissen zou bij de forensisch arts moeten liggen die de lijkschouw verricht. Het in het leven roepen van een dergelijke regeling zou veel problemen oplossen, want met alleen kijken kan geen doodsoorzaak worden vastgesteld. Het tot stand brengen van een dergelijke regeling zou tevens het dilemma dat is ontstaan rondom de NODOK-procedure oplossen. Naast een artikel in de Wet op de lijkbezorging zou ook het Wetboek van Strafvordering op het gebied van het postmortaal onderzoek van het lijk aangepast moeten worden. De aanpassingen in de Wet op de Lijkbezorging en het Wetboek van Strafvordering moeten toekomstbestendig zijn, de wetenschap gaat voort en de wetgever zou daarop moeten anticiperen. •